

met de Amsterdamse
Uylenburgh, Rembrandt
sterdam.

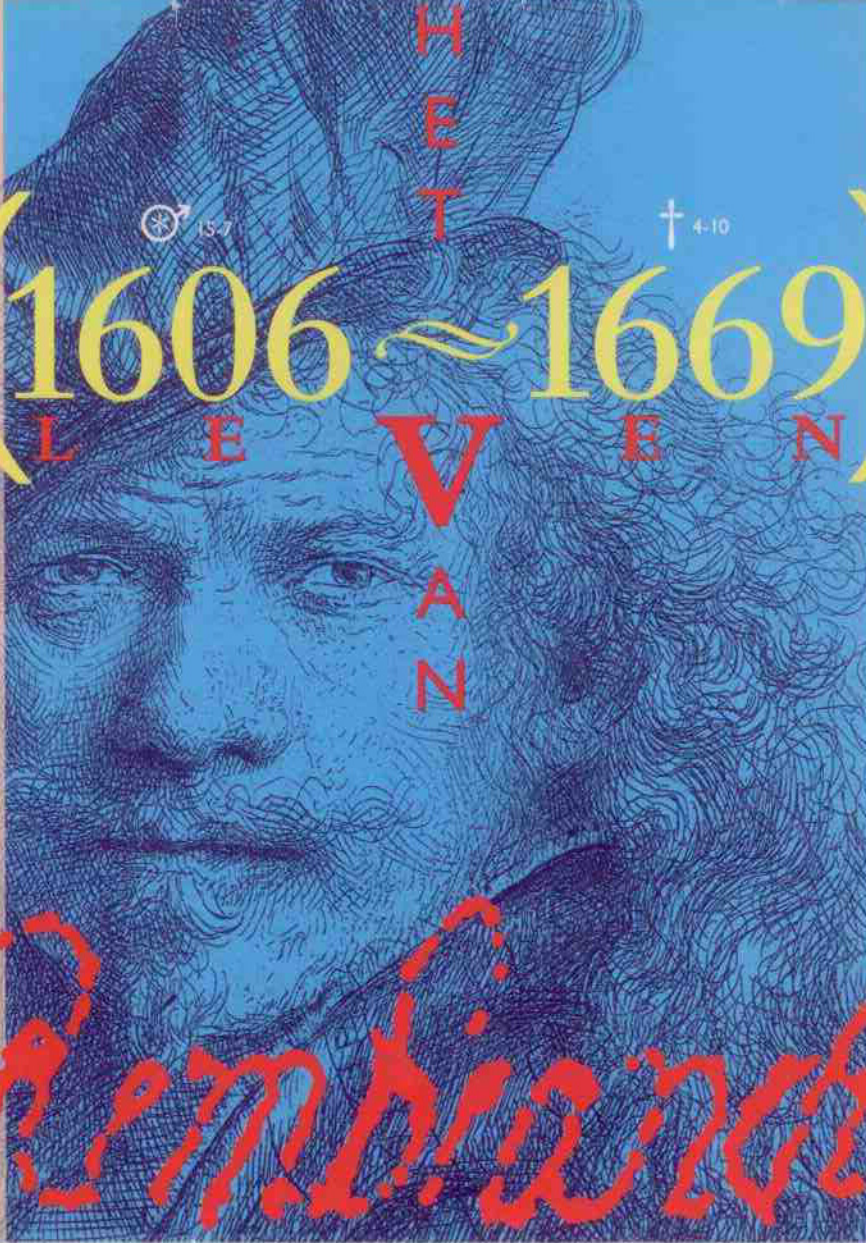
ck van Uylenburgh en
toret: De anatomieles

childerijen voor prins

met Saskia van Uylen-
Friesland. Saskia is het
enburgh. Zij trekken
en Hendrick in.

en huis in de Nieuwe
un eerste zoon,
maanden.

en naar het huis
nnet-Amstel

1661

Rembrandt maakt een
nieuwe Amsterdamse
Julius Civilus. De burg
over.

1662

Rembrandt schildert

1663

De pest heerst weer
en wordt begraven in

1665

Rembrandt maakt zijn
dokter Jan Antonides

1665-1

Tweede Engelse Oorlog

1666

Rembrandt schildert

1668

Op 28 februari trouwt
Maar hij sterft een p
in de Westerkerk be

1669

Magdalena van Loo
Rembrandt schildert
Hij sterft op 4 oktob
begraven.

A Een Leidse molenaarszoon 3

- Rembrandts leermeesters 4
- Jan Lievens 5
- De invloed van leermeester Lastman, de eerste etsen 5
- Rembrandt vindt zijn eigen manier 6
- Rembrandt ontmoet Hendrick van Uylenburgh 6

B Amsterdam 7

- Saskia 8
- Leerlingen 9
- Wel of niet van Rembrandt? 10
- Een eerste kind sterft 11
- Rembrandt koopt een huis 12

C De Nachtwacht 13

- Rembrandt tekent boerderijen en bomen buiten de stad 15
- Titus wordt geboren, de Nachtwacht is af, Saskia sterft 15

D Geertje en Hendrickje 16

E Grote geldzorgen 17

- Teveel schulden, een lijst van Rembrandts spullen 18
- Verkoop van Rembrandts spullen en zijn huis 18

F Een kunsthandel van Hendrickje en Titus 19

- Een groot schilderij voor het Amsterdamse stadhuis 19
- De staalmeesters 20

G De laatste jaren 21

- Hendrickje sterft, de laatste ets 21
- Het joodse bruidje 22
- Titus sterft, Rembrandt schildert nog twee zelfportretten 22
- Het einde 23

Boeken om meer te weten te komen 24

Tips voor een goede scriptie of spreekbeurt 25

H
E
T
† 4-10
(1606 ~ 1669)
♁ 15-7
L E V E N

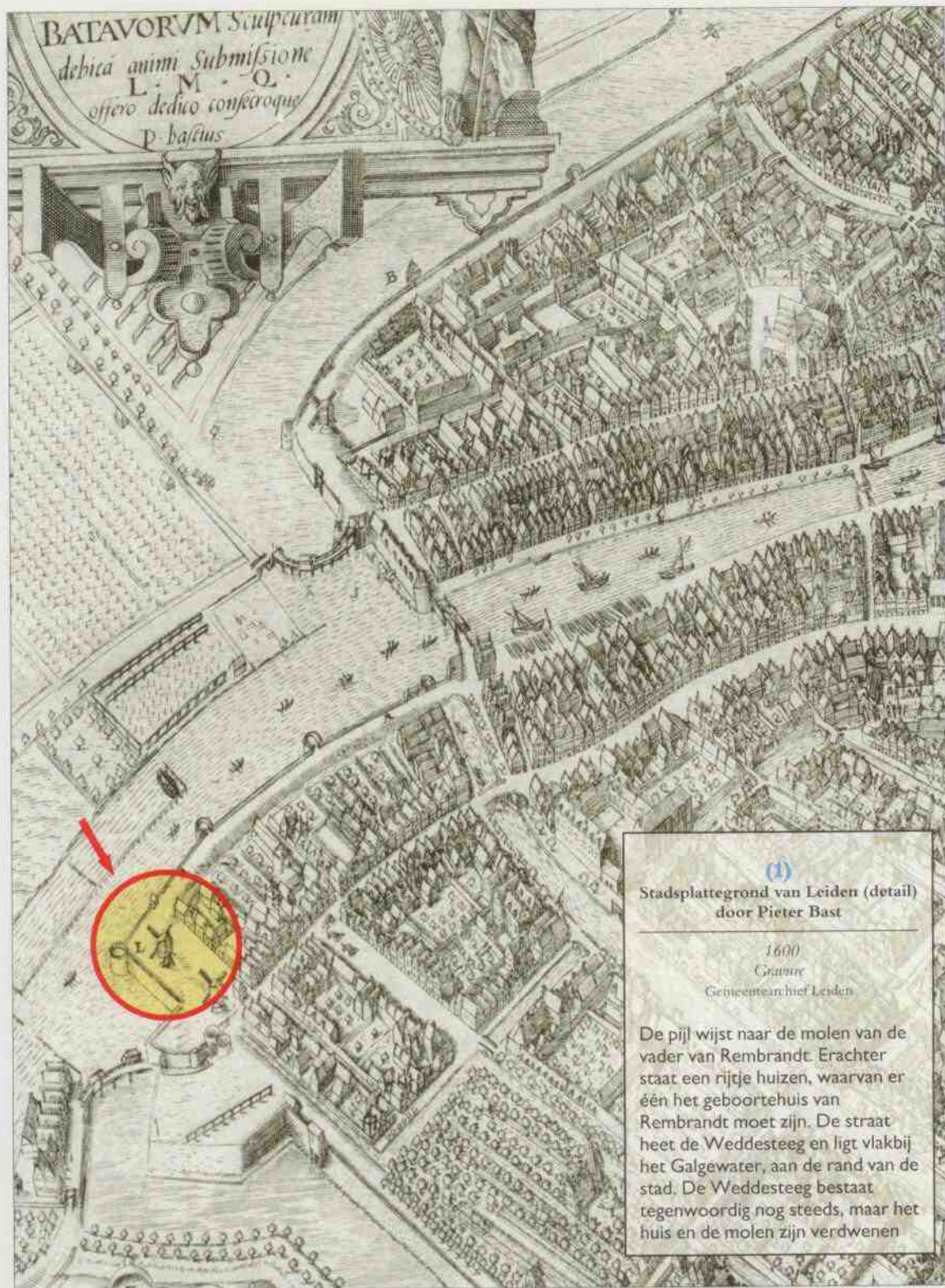
Waarover... Dit boekje gaat over Rembrandt van Rijn, een beroemde - mis-

schien wel de beroemdste - Nederlandse kunstenaar die leefde in de 17de eeuw, van 1606 tot

1669. Je kunt hier lezen over belangrijke gebeurtenissen uit zijn leven en over zijn werk. Lees

alles aandachtig door en onderstreep de zinnen die je extra belangrijk vindt (met potlood, dan
kan je het nog uitgummen) of schrijf ze over. Probeer die gegevens in jouw eigen woorden na

te vertellen in de scriptie of spreekbeurt.

(1)
Stadsplattegrond van Leiden (detail)
door Pieter Bast

1600
Gravure
Gemeentearchief Leiden

De pijl wijst naar de molen van de vader van Rembrandt. Erachter staat een rijtje huizen, waarvan er één het geboortehuis van Rembrandt moet zijn. De straat heet de Weddesteeg en ligt vlakbij het Galgewater, aan de rand van de stad. De Weddesteeg bestaat tegenwoordig nog steeds, maar het huis en de molen zijn verdwenen

Een Leidse molenaarszoon

H O O F D S T U K

Op 15 juli 1606 wordt Rembrandt in Leiden geboren als negende kind van Harmen Gerritszoon van Rijn en Neeltje Willemsdochter van Suydbroeck. Vader Harmen is molenaar: zijn molen maalt koren om bier van te maken (afb. 1).

De vader van Harmen - Rembrandts grootvader dus - had ook een molen. Maar die molen was in brand gestoken door Spaanse soldaten. Er is oorlog met Spanje, een oorlog die nog zal duren tot 1648 (met een pauze van 1609 tot 1621).

Omdat er al genoeg broers en zussen van Rembrandt in de molen helpen, mag hij - als hij zeven jaar is - naar de *Latijnse School* gaan om Latijn en enkele andere vakken te leren (afb. 2).

(2)

De Latijnse School op de hoek van de Lokhorststraat en de Schoolsteeg in Leiden

(foto: Monumentenzorg Leiden)

Het gebouw, dat nog steeds bestaat (alleen is het geen school meer), heeft een gevel uit 1600 in de vorm van een trap, een zogenoemde trapgevel. Van zijn zevende tot zijn veertiende jaar volgde Rembrandt hier lessen in Latijn en enkele andere vakken. Latijn was toen de taal die in wetenschappelijke boeken werd gebruikt.

In 1620 schrijft zijn vader hem in aan de Leidse universiteit, maar Rembrandt zal er geen lessen volgen. Hij wil liever kunstenaar worden.

REMBRANDTS LEERMEESTERS — Als hij zijn vader heeft overtuigd, brengt die hem bij de Leidse schilder Jacob van Swanenburgh. Van deze schilder krijgt Rembrandt drie jaar lang les in tekenen en schilderen. Daarna gaat hij nog een half jaar in de leer bij Pieter Lastman in Amsterdam. Lastman is beroemd om zijn schilderijen van verhalen uit de bijbel en verhalen over Griekse of Romeinse helden en goden. Rembrandt wil ook zulke schilderijen maken. In die korte tijd leert Rembrandt heel veel van Lastman.

(3)

Pieter Lastman
De triomf van Mordechai

1617

Olieverf op paneel

Amsterdam, Museum Het Rembrandthuis
(geleend van de Rijksdienst Beeldende Kunst
in Den Haag)

Dit schilderij werd gemaakt door Pieter Lastman, een beroemde schilder van wie Rembrandt in Amsterdam schilderles kreeg. Er zijn een heleboel mensen op afgebeeld en sommige onderdelen, zoals het kleed over het paard en de struik op de voorgrond, zijn nogal precies uitgewerkt.

JAN LIEVENS — In 1624 vestigt Rembrandt zich als zelfstandig schilder in Leiden. Hij woont in de Weddesteeg, in het huis van zijn ouders. Vlakbij woont de schilder Jan Lievens, die ongeveer even oud is als Rembrandt en die ook door Lastman is opgeleid. Als vrienden kijken zij naar elkaars werk en proberen elkaar verder te helpen.

DE INVLOED VAN LEERMEESTER LASTMAN, DE EERSTE ETSEN — Aan Rembrandts eerste schilderijen kun je nog goed zien dat hij van meester Lastman les heeft gehad. Rembrandt heeft voor zijn schilderijen vaak net zulke onderwerpen als zijn leermeester gekozen. Maar de schilderijen zijn ook – net als die van Lastman – nogal precies geschilderd, met veel aandacht voor kleurige planten en voorwerpen en soms vol met figuren (afb. 3 en 4).

(4)
Rembrandt
Palamedes voor Agamemnon

1626
Olieverf op paneel
Leiden, Stedelijk Museum De Lakenhal

Rembrandt maakte dit schilderij enkele jaren nadat hij les had gehad van Pieter Lastman. Hij schilderde toen nog op de manier van zijn leermeester. Dat zie je vooral aan het grote aantal figuren en de precisie waarmee Rembrandt hun rijke kleding en glanzende wapens heeft weergegeven.

In dezelfde tijd begint Rembrandt naast tekeningen en schilderijen ook etsen te maken, net als zijn vriend Jan Lievens.

Een ets is een afdruk op papier van lijnen die je in een metalen plaat hebt gemaakt en met inkt hebt ingesmeerd. Als je een vinger in inkt doopt, kun je er een afdruk van maken op papier. Zo gaat het ook bij de ets. Alleen gebruik je daar, in plaats van de lijnen op een vinger, kunstig gemaakte groeven in een metalen plaat.

De groeven maak je met een speciale etsnaald en bijtend zuur. Daarna smeer je ze in met inkt en drukt ze af op een stuk papier.

Als je iets verandert in de metalen plaat - lijnen erbij zet of juist weer weghaalt - en dan weer afdrukt, noemen we dat een tweede staat. Als je daarna weer iets verandert, heet dat een derde staat, en zo voort (in Boekje 2 kun je nog meer lezen over hoe een ets wordt gemaakt). Rembrandt raakt in de loop der jaren zeer bedreven in de techniek van het etsen, omdat hij niet bang is alle mogelijkheden ervan te proberen.

REMBRANDT VINDT ZIJN EIGEN MANIER — Rembrandts schilderijen lijken steeds minder op die van zijn leermeester. Hij gaat gedempte tinten gebruiken en kiest voorstellingen met weinig figuren. Die figuren worden half verlicht tegen een donkere achtergrond afgebeeld. Dit noem je in het Frans *clair-obscur* (wat betekent: licht-donker); het is een specialiteit van Rembrandt. Anderen zien hoe knap hij kan schilderen. In 1628 is hij al zo bekend dat hij zijn eerste leerlingen krijgt, waaronder Gerrit Dou, die veel talent heeft. Constantijn Huygens, de secretaris van prins Frederik Hendrik, ziet Rembrandts werk. Hij roept uit dat de jonge kunstenaar het zelfs beter zal kunnen dan de Italiaanse schilders, die altijd door iedereen worden bewonderd.

REMBRANDT ONTMOET HENDRICK VAN UYLENBURGH — Rembrandt heeft een belangrijke ontmoeting. Hij leert Hendrick van Uylenburgh kennen. Deze Amsterdamse kunsthandelaar gaat Rembrandts werk verkopen en brengt hem in contact met deftige mensen die van zichzelf een schilderij willen laten maken. Tot dat moment heeft Rembrandt nog geen echte portretten van anderen gemaakt. Wel van zichzelf en vooral in etsen: daar heeft hij zichzelf met een boos, vrolijk of verbaasd gezicht proberen af te beelden met behulp van een spiegel. Dat zal hem van pas komen wanneer hij in zijn schilderijen wil laten zien hoe iemand zich voelt. Moet hij iemand schilderen die boos is, dan kijkt hij hoe zijn gezicht er uitziet op zijn eigen portret waarop hij boos kijkt (afb. 5).

(5)

Rembrandt

Zelfportret met verbaasde blik

1630

Ets

Enige staat

Amsterdam, Museum Het Rembrandthuis

Rembrandt maakte veel etsen van zijn eigen gezicht. Vaak deed hij dat om zich te oefenen in het tekenen van verschillende gezichtsuitdrukkingen, bijvoorbeeld boos, vrolijk of verdrietig. Toen hij dit zelfportret maakte, keek hij verbaasd in de spiegel.

B Amsterdam

H O O F D S T U K

Omdat veel opdrachtgevers in Amsterdam wonen, is Rembrandt vanaf 1631 steeds vaker in Amsterdam. Hij mag bij Hendrick van Uylenburgh logeren en daar in een atelier werken. In 1632 maakt hij zijn eerste groepsportret: *De anatomieles van dokter Tulp*, een heel bijzondere opdracht voor zo'n jonge schilder. Rembrandt schildert het portret op een manier die toen ongebruikelijk was: de mensen op het portret staan en zitten in levendige houdingen, helemaal verdiept in hun bezigheid. Het lijkt of ze niet merken dat er naar hen wordt gekeken (afb. 6).

(6)

Rembrandt
De anatomieles van dr. Tulp

1632
Olievef op doek
Den Haag, Mauritshuis (inv. nr. 146)

Eens per jaar werd in Amsterdam een openbare anatomieles gegeven. De mannen kijken aandachtig toe, terwijl dokter Tulp uitlegt hoe de spieren van een arm lopen. Hij gebruikt daarvoor een opengesneden arm van een dode man.

De afgebeelde figuren staan in levendige houdingen. Het lijkt net of ze niet weten dat er een portret van hen wordt geschilderd. Dit schilderij is Rembrandts eerste groepsportret.

In dezelfde tijd maakt Rembrandt etsjes van bedelaars in armoedige kleding met hoge mutsen, en muzikanten die langs de deuren gaan (afb. 7).

(7)
Rembrandt
De blinde vedelaar

1631
Ets
Staat 3

Amsterdam, Museum Het Rembrandthuis

In de jaren rond 1630 heeft Rembrandt een groot aantal etsjes van bedelaars en andere straatfiguren gemaakt. Rembrandt kan hen op straat zijn tegengekomen, maar hij kan zich ook hebben laten inspireren door prenten van andere kunstenaars die zulke figuren eerder hadden afgebeeld. Deze muzikant speelt op een vedel, een ouderwets soort viool. De oude man wordt geleid door een hondje aan een riem.

SASKIA — Rembrandt verdient goed en wordt steeds beroemder. Op een gelukkige dag ontmoet hij Hendrick van Uylenburghs nichtje Saskia, een Friese burgemeestersdochter (afb. 8).

(8)
Rembrandt
Saskia met parels in het haar

1634
Ets
Enige staat

Amsterdam, Museum Het Rembrandthuis

Saskia van Uylenburgh was het nichtje van de kunsthandelaar Hendrick van Uylenburgh bij wie Rembrandt in Amsterdam logeerde. Zij was de dochter van Rombertus van Uylenburgh, die burgemeester van Leeuwarden was geweest. Rembrandt maakte dit etsje in 1634, het jaar waarin hij met Saskia trouwde.

Rembrandt en Saskia raken verliefd en verloofd en trouwen op 22 juni 1634 in het Friese plaatsje Sint Annaparochie. Zij gaan in Amsterdam wonen. Voorlopig trekken zij bij Hendrick van Uylenburgh in, maar het jaar daarop huren zij een huis voor zichzelf in de Nieuwe Doelenstraat. Saskia staat vaak model voor Rembrandts tekeningen, etsen en schilderijen. Zij trekt bijzondere kleren aan wanneer Rembrandt haar als een gefantaseerde persoon wil schilderen, bijvoorbeeld als een Romeinse godin.

LEERLINGEN — Rembrandt krijgt steeds meer leerlingen. De meeste van hen hebben al wat geleerd bij minder bekende meesters als ze bij Rembrandt komen. Ze zijn dan ongeveer zestien jaar oud en zijn vaak op hun dertiende begonnen bij een andere meester.

Elke leerling betaalde Rembrandt f 100 leergeld per jaar. Dat was in die tijd veel geld. Hoeveel leerlingen Rembrandt tijdens zijn leven precies heeft gehad, is niet bekend. Maar het waren er wel meer dan veertig. Namen van heel bekende leerlingen zijn: Gerrit Dou, Ferdinand Bol, Nicolaas Maes, Govert Flinck, Carel Fabritius en Aert de Gelder. Veel van Rembrandts leerlingen wilden net zo als hij leren schilderen. Als oefening liet Rembrandt hen prenten van beroemde meesters en van hemzelf natekenen. Als ze dat goed konden, moesten ze beeldjes van gips natekenen (afb. 9).

En als ze dat weer goed konden, moesten ze een levend model natekenen, die voor hen in een bepaalde houding stond, zat of lag. Tenslotte liet Rembrandt zijn leerlingen zijn eigen schilderijen naschilderen. Een leerling die echt veel geleerd had, mocht soms samen met Rembrandt een nieuw schilderij maken. Hoe beter een leerling was, hoe meer hij aan een schilderij mocht werken.

(9)

Rembrandt

Een jongen tekent naar een beeldje van gips

ca. 1641

Ets

Staat 2

Amsterdam, Museum Het Rembrandthuis

Bij het licht van een kaars tekent een jongen naar een beeldje dat bovenop een boek en een kussen is gezet. Rembrandts leerlingen moesten eerst prenten natekenen en daarna gipsen beeldjes.

WEL OF NIET VAN REMBRANDT? — *T*egenwoordig is het vaak heel moeilijk om te zien of Rembrandt een schilderij alleen heeft gemaakt, of een leerling eraan heeft meegewerkt, of dat het juist helemaal door een leerling is geschilderd (afb. 10).

(10)

**Leerling van Rembrandt
De heilige familie bij avond**

1645/46
Olieverf op paneel
Rijksmuseum

Dit is een voorstelling van de heilige familie bij avond. De kamer is donker, maar achter de lezende Maria brandt een kaars. Contrasten tussen licht en donker komen vaak voor in het werk van Rembrandt. Het schilderij stond dan ook lange tijd bekend als een werk van Rembrandt. Maar de figuren zijn nogal voorzichtig geschilderd, heel anders dan Rembrandt zou doen. Het schilderij wordt daarom tegenwoordig toegeschreven aan een onbekende leerling.

Er zijn dan ook lange tijd veel meer schilderijen aan Rembrandt toegeschreven geweest dan hij ooit gemaakt kan hebben. Maar dat aantal is kleiner geworden, omdat mensen die er veel van weten alles steeds weer goed hebben onderzocht en bekeken. Ze konden dan zeggen welke schilderijen wel en welke niet door Rembrandt zijn geschilderd. De mensen die daar de jaren mee bezig zijn geweest, noemden hun onderzoek in het Engels: the Rembrandt Research Project (wat betekent: het Rembrandt Onderzoeks Project). Zij reisden de hele wereld af om alle schilderijen die van Rembrandt konden zijn op te zoeken en goed te bekijken.

Een museumdirecteur die een schilderij in de verzameling heeft dat plotseling niet meer aan Rembrandt wordt toegeschreven, vindt dat vaak niet zo leuk. Want bezoekers van een museum gaan eerder naar een schilderij kijken als ze denken dat het van Rembrandt is. En iemand die zo'n schilderij bezit en het wel eens zou willen verkopen, is soms kwaad omdat hij er minder geld voor denkt te krijgen. Maar wordt een mooi schilderij minder mooi als je hoort dat het niet door Rembrandt zelf maar door een leerling is geschilderd?

EEN EERSTE KIND STERFT — **H**et leven in de 17de eeuw is soms erg hard. Dat geldt ook voor Rembrandt en Saskia: hun eerste zoontje, Rombartus, blijft maar twee maanden leven. Zo'n drama zal zich nog een paar maal herhalen. Met het werk blijft het gelukkig goed gaan. Rembrandt is inmiddels ook beroemd bij het hof en hij maakt voor prins Frederik Hendrik een serie schilderijen over het lijden van Christus (*afb. 11*).

(11)

Rembrandt en J.G. van Vliet (?)
De kruisafname

1633

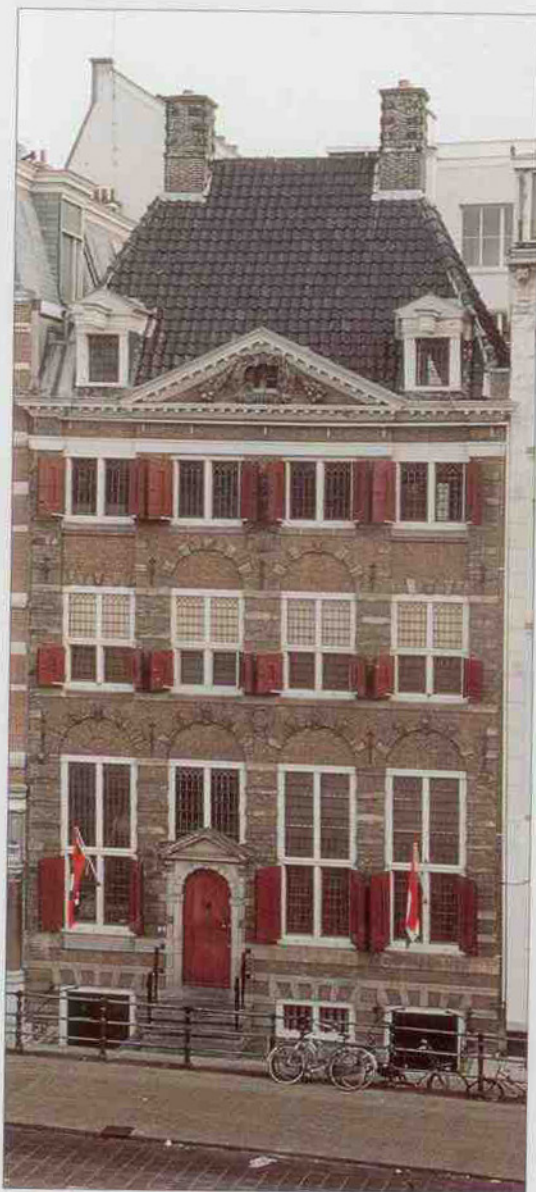
Ets en lijn

Staat 3 of 4

Kopie van een schilderij dat Rembrandt voor
Frederik Hendrik maakte
Amsterdam, Museum Het Rembrandthuis

Rembrandt heeft een schilderij dat hij voor prins Frederik Hendrik had gemaakt en waar hij zelf heel tevreden over was, in deze ets gekopieerd. Waarschijnlijk heeft hij de precieze uitwerking overgelaten aan Jan van Vliet die wel vaker schilderijen in etsen kopieerde.

REMBRANDT KOOPT EEN HUIS — In 1637 verhuizen hij en Saskia naar een huis dat *de Suyckerbackerij* wordt genoemd. Het ligt aan de Binnen-Amstel, is minder deftig dan het vorige huis, maar wel veel groter. Twee jaar later volgt alweer een verhuizing, dit keer niet naar een huurhuis. Rembrandt denkt dan blijkbaar dat hij nog veel geld zal gaan verdienen, want hij koopt een huis voor maar liefst f 13.000. Het enorme bedrag mag hij in delen - verspreid over jaren - afbetalen aan de man die het huis verkoopt, Christoffel Thys. Het is een mooi, voornaam huis in de Sint Anthonisbreestraat (afb. 12).

(12)

Voorgevel van Het Rembrandthuis

In dit voorname huis in Amsterdam heeft Rembrandt bijna twintig jaar gewoond. De straat heet daar tegenwoordig Jodenbreestraat en het huis is nu een museum: Museum Het Rembrandthuis.

De straat kent Rembrandt al goed, want hij heeft daar les gehad van Pieter Lastman en ook het huis van Hendrick van Uylenburgh is vlakbij. Rembrandt is nu 33 jaar en heeft eindelijk zijn plek gevonden. In dit huis zal hij bijna twintig jaar wonen.

De Nachtwacht

H O O F D S T U K

Rembrandt krijgt de opdracht voor een heel groot schilderij. Het is tegenwoordig zijn meest beroemde schilderij en bijna iedereen kent het als *De Nachtwacht*.

Rembrandt moet een groepsportret maken van achttien Amsterdamse *schutters*.

De *schutters* waren gewapende burgers die de orde moesten bewaren in de stad en die als het nodig was de stad tegen vijanden moesten verdedigen.

Rembrandt wil hen niet stijf op een rijtje afbeelden, maar druk in de weer met het laden van hun geweren, terwijl hun aanvoerders, kapitein Frans Banning Cocq en luitenant Willem van Ruytenburch, met elkaar in gesprek zijn (afb. 13 en 14). Hij heeft er jaren werk aan. Elke geportretteerde schutter betaalt ongeveer f100.

(13)

Onbekende kunstenaar
Officieren van de Rotterdamse
Sint-Jorisschutterij

1604

Olieverf op doek
Rotterdams Historisch Museum

Op dit schilderij hebben acht trotse schutters van Rotterdam zich laten portretteren. De onbekende kunstenaar heeft hen nogal stijf op een rijtje afgebeeld. Ze kijken je bijna allemaal aan; alleen de tweede van rechts kijkt een andere kant op.

(14)

Rembrandt
De Nachtwacht

1639-1642
Olieverf op doek
Amsterdam, Rijksmuseum

Dit is het beroemdste schilderij van Rembrandt. Het grote schilderij (het is wel 363 centimeter hoog en 437 centimeter breed) stelt een groep Amsterdamse schutters voor die worden aangevoerd door kapitein Frans Banning Cocq en luitenant Willem van Ruitenburch. Rembrandt heeft de figuren in levendige houdingen afgebeeld: ze lopen door elkaar, praten met elkaar, laden hun geweren, één slaat op een trommel en een andere zwaait met een vlag.

REMBRANDT TEKENT BOERDERIJEN EN BOMEN BUITEN DE STAD — Als Rembrandt zijn drukke omgeving even wil ontvluchten (vanaf de zolderverdieping van zijn huis klinkt het geloop en gelach van zijn vele leerlingen), is dat niet moeilijk: hij is zo buiten de stad en maakt schetsjes en etsen van de landelijke omgeving. De etsen die Rembrandt van boerderijen, hooibergen, molens, bomen en paadjes langs de waterkant maakt, worden op een losse manier met de etsnaald getekend. Rembrandt is heel goed in het weergeven van zonlicht en schaduw (afb. 15).

(15)

Rembrandt
De drie bomen

1643

Ets, droge haald en burijn

Enige staat

Amsterdam, Museum Het Rembrandthuis

Drie bomen staan op een dijk, ergens in de buurt van Amsterdam. Ze worden van rechts door zonlicht beschenen. Links hangt een zware onweersbui in de lucht. Rembrandt heeft delen van het landschap die door de zon beschenen worden heel knap afgewisseld met delen die in de schaduw liggen. Hij gebruikte alleen maar zwarte lijnen en het wit van het papier!

TITUS WORDT GEBOREN, DE NACHTWACHT IS AF, SASKIA STERFT — In 1641 wordt een zoon geboren, die Titus wordt genoemd. Na drie snel na hun geboorte gestorven kinderen (een jongen en twee meisjes), ziet het er eindelijk naar uit dat dit kind zal blijven leven (afb. 16).

(16)

Rembrandt
Titus aan zijn lezeaar

1655

Olieverf op doek

Rotterdam,

Museum Boymans-van Beuningen

Op dit eenvoudige, maar mooie schilderij heeft Rembrandt zijn zoon Titus afgebeeld als hij veertien jaar is. Titus hangt over het schuin aflopende bovenblad van een schrijf- en leestafel. Hij houdt een pen in zijn ene en een pennenkoker in zijn andere hand, en voor hem ligt een stapeltje papieren. Het lijkt of hij ergens over nadenkt. Het gezicht en de tafel worden van linksvoor verlicht, terwijl de achtergrond nogal donker is.

Het jaar daarop is *De Nachtwacht* klaar. Het grote schilderij komt te hangen in de vergaderzaal van de schutters, vlak bij Rembrandts vroegere huis in de Nieuwe Doelenstraat. Rembrandt is heel beroemd, als hij Saskia verliest. Zij is nooit erg sterk geweest en na een lange ziekte sterft zij op 14 juni 1642. Zij wordt in de Oude Kerk begraven.

D Geertje en Hendrickje

H O O F D S T U K

Titus is nog maar negen maanden oud en heeft een verzorgster nodig. Dat wordt Geertje Dirx, die vanuit het Noordhollandse Ransdorp een baantje in Amsterdam is komen zoeken (afb. 17).

(17)

Rembrandt
Vrouw in Noordhollands kostuum
(Geertje Dirx?)

ca. 1642
Pen en inkt in bruin
Londen, British Museum

Met pen en inkt heeft Rembrandt een vrouw in Noordhollandse klederdracht getekend. Het is niet zeker of het Geertje Dirx is, maar het zou wel goed kunnen. Geertje was in de Noordhollandse plaats Edam geboren. Zij werkte enige tijd in een herberg in Hoorn en was daarna huishoudster bij een houthandelaar in Edam. Voordat zij naar Amsterdam verhuisde, woonde ze bij haar broer Pieter in Ransdorp. Nadat Saskia was gestorven, werd Geertje de verzorgster van Titus.

Geertje wordt voor Rembrandt meer dan alleen een huishoudster. Hij schenkt haar kostbare juwelen, maar hij trouwt niet met haar. In 1647 komt Hendrickje Stoffels, afkomstig uit het Gelderse Bredevoort, als dienstertje bij Rembrandt in huis (afb. 18).

(18)

Rembrandt
Vrouw in deuropening
(Hendrickje Stoffels?)

ca. 1656
Olieverf op doek
Berlijn, Staatliche Museen zu Berlin, Preussischer Kulturbesitz, Gemäldegalerie

Deze vrouw komt ook voor op andere schilderijen die Rembrandt in de jaren '50 van de 17de eeuw heeft geschilderd. Waarschijnlijk is Hendrickje Stoffels afgebeeld, die in 1647 als dienstertje bij Rembrandt in huis kwam en tot haar dood bij hem bleef.

Tussen Geertje en Rembrandt gaat het dan steeds slechter. In 1649 beschuldigt zij Rembrandt ervan dat hij beloofd heeft haar te trouwen, maar zich daar niet aan heeft gehouden. Het jaar daarop gaat het wel heel slecht tussen Rembrandt en Geertje als hij haar - door hem betaald - laat opnemen in het Goudse *Spinhuis*.

Het Spinhuis was een soort strafinrichting voor vrouwen, die bijvoorbeeld iets gestolen hadden. Zij moesten daar garen spinnen en naaiwerk verrichten. Blijkbaar kon je daar ook terecht komen als je erg in de war was. Want Geertje wordt om die reden opgenomen.

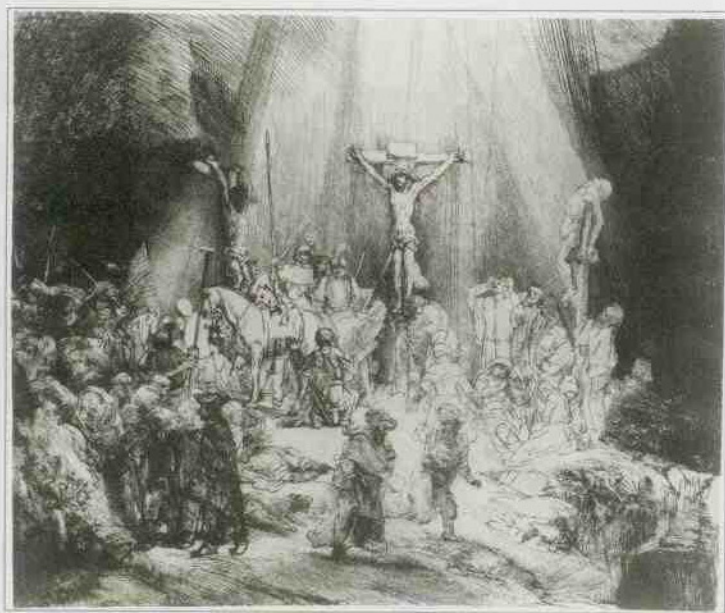
Intussen heeft Hendrickje de plaats van Geertje ingenomen. Rembrandt is verliefd op haar geworden, maar zij trouwen niet. In 1654 krijgen zij een dochtertje, dat zij Cornelia noemen.

E Grote geldzorgen

H O O F D S T U K

1653 is een woelig jaar. In Amsterdam heerst de *pest*, een besmettelijke ziekte waar veel mensen aan sterven. Waarschijnlijk onder invloed van het leed dat hij om zich heen ziet, maakt Rembrandt zijn indrukwekkende prent *De drie kruisen* (afb. 19). Op die prent zie je Christus aan het kruis met daar omheen een menigte figuren.

(19)

Rembrandt
De drie kruisen

1653

Dryge naald en burijn

Staat I

Amsterdam, Museum Het Rembrandthuis

Rembrandt heeft weergegeven hoe Christus op de heuvel Golgotha wordt gekruisigd. Twee misdadigers worden tegelijk met hem gekruisigd. De Romeinse soldaten kijken toe, maar een Romeinse hoofdman is bekeerd: hij knielt voor Christus. Christus' moeder Maria en zijn vrienden staan vlakbij het kruis, zij zoeken troost bij elkaar. Een fel licht splijt de duisternis en daalt op Christus neer. De mannen vooraan, die Christus dood wensten, schrieken ervan. Rembrandt heeft tijdens zijn leven heel veel bijbelse voorstellingen gemaakt.

In hetzelfde jaar is er oorlog met Engeland (de Eerste Engelse Oorlog, die duurt van 1652 tot 1654). Door alle problemen kopen mensen niet zo gauw meer een kunstwerk en Rembrandt raakt in geldzorgen. Christoffel Thys, die nog veel geld moet krijgen voor het huis, wordt ongeduldig. Rembrandt leent het bij rijke kennissen. Hij kan dan Thys geld geven, maar raakt zelf steeds meer in de schulden. Na twee jaar willen de kennissen het geleende geld wel weer eens terugzien. Rembrandt organiseert in herberg *de Keizerskroon* verkopen van een deel van zijn spullen, maar het geld dat hij krijgt is niet genoeg om zijn schulden af te betalen (afb. 20).

(20)

Onbekende kunstenaar
Herberg de Keizerskroon

1725

Pen en bruine inkt
Amsterdam, Gemeentearchief

Twee mannen kijken naar een aanplakbiljet naast de ingang van een mooi gebouw met veel vensters. In deze herberg werden de openbare verkopen gehouden van Rembrandts spullen. Het pand lag aan de Amsterdamse Kalverstraat (nummer 71) en was eerst een weeshuis geweest. In 1725 werd het gebouw afgebroken.

TEVEEL SCHULDEN, EEN LIJST VAN REMBRANDTS SPULLEN — In 1656 wordt door een groep rechters van de Hoge Raad van Holland officieel opgeschreven dat hij zijn schulden niet meer kan betalen, dat hij “failliet” is. Een speciale gemeentelijke instelling gaat kijken wat Rembrandt nog bezit, wat het waard is, wat moet worden verkocht en hoe daarna het verkregen bedrag moet worden verdeeld onder de mensen aan wie hij geld schuldig is. Die instelling wordt de *Desolate Boedelskamer* genoemd. Die stuurt iemand die alle kostbare spullen van Rembrandt op moet schrijven. Rembrandt heeft, naast zijn eigen werk, heel wat kunstwerken van andere kunstenaars verzameld om van te leren en soms om weer te verkopen. Die worden ook allemaal bekeken en stuk voor stuk opgeschreven.

De lijst die toen, op 25 en 26 juli van het jaar 1656, gemaakt werd, is bewaard gebleven (dat is heel bijzonder!). Zo kunnen we nu nalezen wat Rembrandt in huis had. We komen bijvoorbeeld te weten dat hij een beeldje van de beroemde Italiaanse kunstenaar Michelangelo bezat en dat Titus ook tekende: hij had een tekening gemaakt van drie hondjes. Ook is het voor ons leuk dat de kamers in Rembrandts huis worden genoemd. Uit die kamers worden 363 voorwerpen opgeschreven, waaronder vooral veel kunstwerken, maar ook andere dingen, zoals oude helmen en schilden, die Rembrandt verzamelde om na te schilderen.

VERKOOP VAN REMBRANDTS SPULLEN EN ZIJN HUIS — Nadat alle voorwerpen opgeschreven zijn, kunnen ze op openbare *veilingen* worden verkocht. Dat gebeurt in delen, verspreid over de jaren 1656 tot 1658. In dat laatste jaar moet ook Rembrandts huis worden verkocht. Het wordt verkocht voor f 11.218. Er volgt een aparte verkoping van meubelen en huisraad. Om zijn vader te verrassen koopt Titus een grote spiegel waar Rembrandt aan gehecht was terug, maar (alsof de tegenslag nog niet genoeg was) de spiegel valt bij het vervoer en breekt.

Een kunsthandel van Hendrickje en Titus

H O O F D S T U K

Een eenvoudig huurhuis op de Rozengracht wordt de nieuwe woning van Rembrandt, Titus, Hendrickje en de kleine Cornelia. De huur is f 225 per jaar. Hendrickje en Titus zetten daar een kunsthandel op, waarvoor Rembrandt schilderijen maakt. Omdat ze net doen alsof alleen Hendrickje en Titus de baas zijn van de kunsthandel, hoeft het verdiende geld niet aan Rembrandts overgebleven *schuldeisers* te worden betaald.

EEN GROOT SCHILDERIJ VOOR HET AMSTERDAMSE STADHUIS — Rembrandt maakt nog maar heel weinig etsen. Hij krijgt wel weer een paar eervolle opdrachten voor schilderijen. Allereerst is dat *De samenzwering van Julius Civilis* (afb. 21).

(21)

Rembrandt

De samenzwering van Julius Civilis

1661

Olieverf op doek

Stockholm, Nationalmuseum

In opdracht van de Amsterdamse burgemeesters heeft Rembrandt een oude geschiedenis geschilderd. Tijdens een nachtelijke bijeenkomst spreken de aanvoerders van de Bataven af dat ze in opstand zullen komen tegen de Romeinen. Als teken van hun afspraak raken ze met hun zwaarden het zwaard aan

van hun hoofdman, Julius Civilis. De burgemeesters vonden het tafereel wel toepasselijk. Het herinnerde hen eraan hoe de Nederlanders - net als de Bataven - dapper in opstand waren gekomen tegen een sterke macht, namelijk de koning van Spanje.

Het is een heel groot schilderij dat moet hangen in het pas gebouwde stadhuis op de Amsterdamse Dam (nu is dat het Koninklijk Paleis). Eigenlijk mocht de veel gevraagde Govert Flinck, een vroegere leerling van Rembrandt, het schilderij maken. Maar die was plotseling gestorven. Als het schilderij af is, vinden de burgemeesters (er waren er toen vier tegelijk) het niet mooi. Rembrandt heeft de figuren als echte mensen afgebeeld, zonder hun gezichten mooier of hun gebaren deftiger te maken. De burgemeesters houden meer van schone schijn. Ze sturen het schilderij terug en Rembrandt moet veranderingen aanbrengen. Wat er daarna is gebeurd is niet duidelijk. Doet Rembrandt te lang over het veranderen of is hij het er niet mee eens dat hij niet extra wordt betaald? In elk geval ontstaat er ruzie. De burgemeesters willen Rembrandts schilderij niet meer en geven de opdracht aan iemand anders.

DE STAALMEESTERS — Met een ander groot schilderij heeft Rembrandt wel succes. In 1662 schildert hij namelijk een groepsportret van de Amsterdamse *staalmeesters*.

(22)

Rembrandt
De staalmeesters

1662
Olieverf op doek
Amsterdam, Rijksmuseum
(geleend van de stad Amsterdam)

Vijf streng kijkende heren en één knecht (zonder hoed) zitten en staan bij een tafel. De tafel is wat van onderaf gezien en is met een punt naar ons toegekeerd. Het tafelkleed is heel knap geschilderd. Zonder dat ze precies zijn aangegeven, lijkt het of je allerlei plukjes kunt zien van het rode kleed. De verf heeft Rembrandt daar heel dik aangebracht.

Dat was een groepje mannen die de kleur moest (goed)keuren van pas geverfde wollen stoffen, voordat er bijvoorbeeld kleding van gemaakt werd.

Rembrandt schildert hen in verschillende houdingen rond een tafel, alsof zij even opkijken tijdens een belangrijk gesprek (afb. 22).

De staalmeesters zijn erg tevreden en betalen Rembrandt voor hun portret. Toch heeft Rembrandt in deze tijd weer grote geldproblemen. Hij gaat opnieuw geld lenen en moet zelfs de plek van het graf waarin Saskia begraven ligt verkopen.

De laatste jaren

H O O F D S T U K

HENDRICKJE STERFT, DE LAATSTE ETS — *D*e ene ramp volgt op de andere. Op 24 juli 1663 sterft Hendrickje, wanneer de pest opnieuw in Amsterdam de kop heeft opgestoken. Zij wordt in de Westerkerk begraven. Rembrandt maakt in 1665 (het jaar waarin de Tweede Engelse Oorlog uitbreekt) nog één ets, namelijk een portret van dokter Jan Antonides van der Linden (afb. 23).

(23)

Rembrandt

Portret van Jan Antonides van der Linden

1665

Ets, droge naald en burijn

Staat 5

Amsterdam, Museum Het Rembrandthuis

Jan Antonides van der Linden gaf aan de Leidse universiteit les in geneeskunde. Na zijn dood werd een boek uitgegeven dat hij had geschreven. Er moest een titelblad in komen met zijn portret. Titus zorgde ervoor dat Rembrandt in aanmerking kwam voor de opdracht. Rembrandt maakte deze ets, maar die werd afgewezen omdat de uitgever een gravure (een andere techniek) wilde. Het is Rembrandts laatste ets.

HET JOODSE BRUIDJE — *H*et jaar daarop maakt hij een schilderij dat tegenwoordig beroemd is als *Het joodse bruidje* (afb. 24).

(24)

Rembrandt
Het joodse bruidje

1666
Olieverf op doek
Amsterdam, Rijksmuseum

Dit is één van de beroemdste schilderijen van Rembrandt. Hij heeft de voorstelling op een heel bijzondere manier geschilderd. Let maar eens op de rechterarm van de man die de vrouw op een tedere

manier vasthoudt. De goudkleurige mouw is heel dik geschilderd, niet netjes en precies, maar wel zó dat je allerlei glinsterende deeltjes en vouwen in de stof kunt zien.

De vegen en verfverdichtingen die zijn penseel veroorzaakt bij het schilderen, maakt hij niet glad. Ze horen volgens hem bij het schilderen. Zo'n manier van werken was in die tijd helemaal niet gewoon. Het zo glad mogelijk schilderen waarbij je niets meer van de penseelstreek ziet, kwam juist steeds meer in de mode. Waarschijnlijk zijn op dit schilderij twee figuren uit de bijbel voorgesteld: Isaäk en Rebecca. Tegelijk is het een portret van twee mensen uit de tijd van Rembrandt, maar van wie precies is niet bekend. Misschien zijn Titus en zijn geliefde afgebeeld.

TITUS STERFT, REMBRANDT SCHILDEERT NOG TWEE ZELFPORTRETTE — *T*itus heeft inmiddels zijn geliefde gevonden in Magdalena van Loo, dochter van Jan van Loo, een oude vriend en familie van Rembrandt. Titus en Magdalena trouwen op 28 februari 1668. Lang heeft Titus niet van zijn geluk kunnen genieten, want een paar maanden later sterft hij aan de pest en wordt begraven in de Westerkerk. De geboorte van zijn eigen kind heeft hij niet meer mee kunnen maken: in maart van het jaar 1669 krijgt Magdalena een dochttertje, dat Titia wordt genoemd. Het wordt steeds stiller rond Rembrandt: de mensen van wie hij het meest hield, zijn bijna allemaal gestorven. Hij maakt nog twee zelfportretten, waarin hij een zachte, wat bedroefde gezichtsuitdrukking heeft (afb. 25).

(25)

Rembrandt
Zelfportret

1669

Olieverf op doek

Den Haag, Mauritshuis (inv. nr. 840)

In zijn laatste levensjaar heeft Rembrandt nog twee zelfportretten gemaakt, waarvan dit er één is. De kleding en de achtergrond schilderde hij in donkere tinten, terwijl hij alleen op het gezicht een krachtig licht liet vallen met veel wit. Je blijft zien dat alles is opgebouwd uit ruwe veegjes en verschillende laagjes verf.

HET EINDE — **R**embrandt is tot het eind van zijn leven een heel knap kunstenaar geweest. Hij sterft op 4 oktober 1669 en vier dagen later wordt hij in de Amsterdamse Westerkerk begraven.

De precieze plek van zijn graf weet tegenwoordig niemand meer. Maar zijn naam is bij vele mensen over de hele wereld bekend en het grote aantal boeken over zijn werk groeit nog steeds. Zijn schilderijen worden bewonderd vanwege de snelle maar precieze penseelstreken, de knappe uitbeelding van materialen en lichtval, de ongewone manier waarop dingen en mensen naast en boven elkaar zijn gezet, en niet te vergeten: de levensechte manier waarop de mensen zijn weergegeven, zonder schone schijn. Maar ook voor zijn tekeningen en etsen is er tegenwoordig veel belangstelling. Van elk werk in elke techniek heeft Rembrandt dan ook iets bijzonders gemaakt.

Boeken om meer te weten te komen

Wil je meer te weten komen over Rembrandt en zijn werk, dan kun je naar één van de volgende boeken vragen in een bibliotheek:

Over Rembrandt, zijn leven en werk in het algemeen:

B. Haak, *Rembrandt, zijn leven, zijn werk en zijn tijd*, uitgeverij De Archipel, Den Haag 1968 (348 bladzijden, 612 afbeeldingen waarvan 109 in kleur).

G. Schwartz, *Rembrandt, zijn leven, zijn schilderijen*, uitgeverij Gary Schwartz, Maarssen 1984 (380 bladzijden, 424 afbeeldingen waarvan de meeste in kleur).

Chr. Tümpel, *Rembrandt*, uitgeverij Becht, Amsterdam 1986 (447 bladzijden met vele afbeeldingen, bijna allemaal in kleur).

Tentoonstellingscatalogus Amsterdam, Rijksmuseum, *Rembrandt: De Meester en zijn Werkplaats*, twee delen, deel 1: *Schilderijen*, uitgeverij Waanders, Zwolle 1991 (396 bladzijden, 83 cata-

logusnummers allemaal in kleur afgebeeld, plus vele kleine foto's in zwart-wit en kleur soms van heel dicht op een schilderij genomen).

Speciaal voor kinderen is er:
P. Bonafoux, *Op bezoek bij Rembrandt*, uitgeverij Gottmer-Becht, Haarlem 1992 (56 bladzijden, plaatjes op elke bladzijde).

Over de etsen van Rembrandt:

E. Ornstein-van Slooten, M. Holtrop en P. Schatborn, *Het Rembrandthuis: de prenten, tekeningen en schilderijen* (catalogus), uitgeverij Waanders, Zwolle 1991 (176 bladzijden, 315 afbeeldingen met uitgebreide onder-

schriften, de schilderijen en tekeningen zijn in kleur afgebeeld).

Tentoonstellingscatalogus Amsterdam, Rijksmuseum, *Rembrandt: De Meester en zijn Werkplaats*, twee delen, deel 2: *Tekeningen en Etsen*, uitgeverij Waan-

ders, Zwolle 1991 (287 bladzijden, 51 catalogusnummers bij de tekeningen die allemaal in kleur zijn afgebeeld, en 40 catalogusnummers bij de etsen die allemaal zijn afgebeeld, plus vele kleine toepasselijke afbeeldingen).

Tips voor een goede scriptie of spreekbeurt

— Je hoeft de boeken die je raadpleegt niet altijd helemaal van voren naar achteren door te lezen. Zoek vooraan in de *inhoudsopgave* naar de belangrijkste hoofdstukken of naar de hoofdstukken die speciaal over jouw onderwerp gaan.

— Schrijf zo weinig mogelijk zinnen letterlijk over. Ga bij jezelf na hoe je iets zelf zou zeggen of schrijven. Als je toch een belangrijke uitspraak van iemand letterlijk moet overnemen, moet je dat tussen *aanhalingstekens* doen (“.....”) en erbij vertellen wie het heeft gezegd.

— Van moeilijke woorden moet je de betekenis opzoeken in een *woordenboek* of *encyclopedie*. Gebruik geen woorden die je zelf niet begrijpt.

— Bedenk van tevoren wat de *volgorde* moet zijn van alle zaken waar je iets over wilt vertellen. Kijk of de onderwerpen elkaar logisch opvolgen; als dat niet zo is moet je een andere volgorde aanbrenge

— Zet de *titels* van de hoofdstukken (of hoofdonderwerpen bij een spreekbeurt) wat uit elkaar op een rijtje. Daarna kun je daartussen alle onderwerpen opschrijven waar je het binnen de aparte hoofdstukken over wilt hebben.

— Bedenk tijdens het schrijven al welke plaatjes je wilt laten zien of erbij wilt plakken. Gebruik nooit zomaar een plaatje: het moet duidelijk iets te maken hebben met wat je vertelt. Schrijf belangrijke gegevens (bijvoorbeeld: *de naam van de kunstenaar, de titel van het kunstwerk, in welk jaar het gemaakt is en in welk museum het te zien is*) onder het plaatje. Veel succes!

STAMBOOM

1568-1648
Tachtigjarige Oorlog tussen Nederland en Spanje. De Spaanse koning Filips II heerst over Nederland, maar veel Nederlanders willen vrij zijn en ook zelf hun godsdienst kiezen. De Spaanse koning verbiedt dat. Hij luistert niet, maar stuurt soldaten.

1584
Prins Willem van Oranje, de leider van de opstand tegen Spanje, wordt vermoord in Delft. Hij wordt opgevolgd door zijn zoon, prins Maurits.

1602
Verenigde Oostindische Compagnie (VOC) opgericht, een handelsvereniging van Nederlandse steden. De schepen van de VOC varen naar verre oosterse landen, waar spullen worden geruild en soms ook forten worden gebouwd.

1606
Op 15 juli wordt Rembrandt in Leiden geboren als negende kind van Harmen Gerritszoon van Rijn en Neeltje Willemsdochter van Suydbroeck.

1609-1621
Pauze in de Tachtigjarige Oorlog door een afspraak over een wapenstilstand die twaalf jaar zal gelden: het Twaalfjarig Bestand.

1613-1620
Rembrandt volgt lessen aan de Latijnse School in Leiden.

1620
Rembrandts vader schrijft hem in aan de Leidse universiteit, maar Rembrandt zal er geen lessen volgen.

1620-1623
Hij krijgt schilderles van de Leidse schilder Jacob van Swanenburgh.

1621
Oprichting van de West-Indische Compagnie, een Nederlandse handelsvereniging die schepen stuurt naar Amerika, Oost Afrika en Australië.

1623-1624
Rembrandt krijgt les van de schilder Pieter Lastman in Amsterdam.

1624
Rembrandt heeft een eigen atelier in Leiden, net als zijn vriend Jan Lievens die ook van Pieter Lastman les heeft gehad.

1625
Prins Maurits sterft en wordt opgevolgd door prins Frederik Hendrik.

1626
Naast tekeningen en schilderijen gaat Rembrandt ook etsen maken.

1628
Rembrandt krijgt zijn eerste leerlingen. Constantijn Huygens, de secretaris van Frederik Hendrik, bezoekt Rembrandts atelier en bewondert zijn werk.

1631
Rembrandt komt in contact met de Amsterdamse kunsthandelaar Hendrick van Uylenburgh. Rembrandt is daarna steeds vaker in Amsterdam.

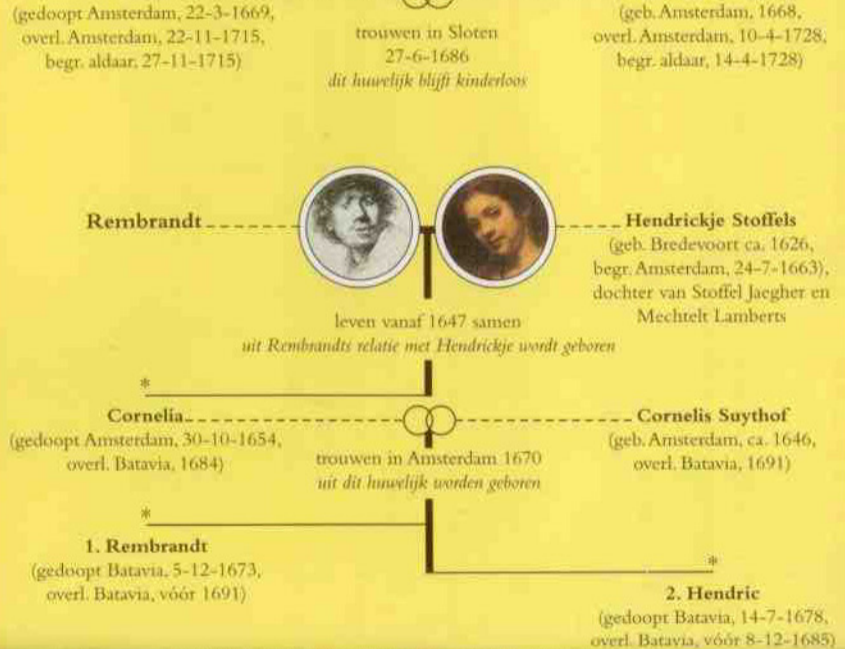
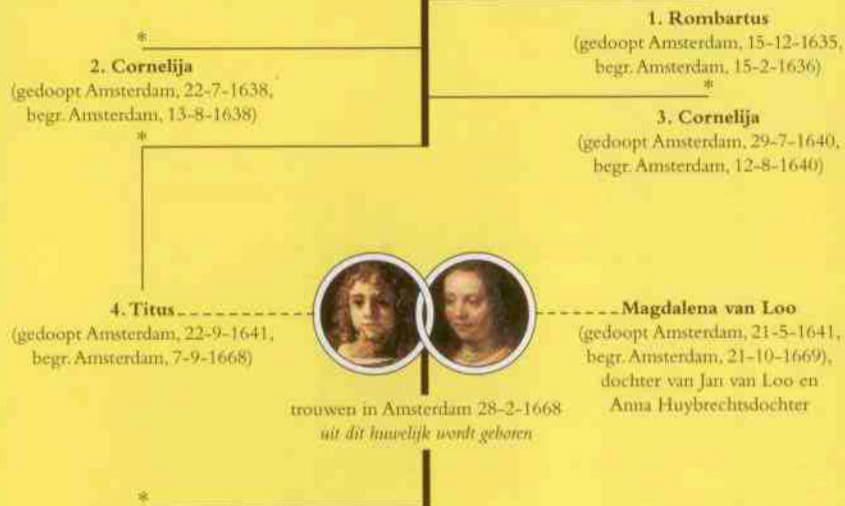
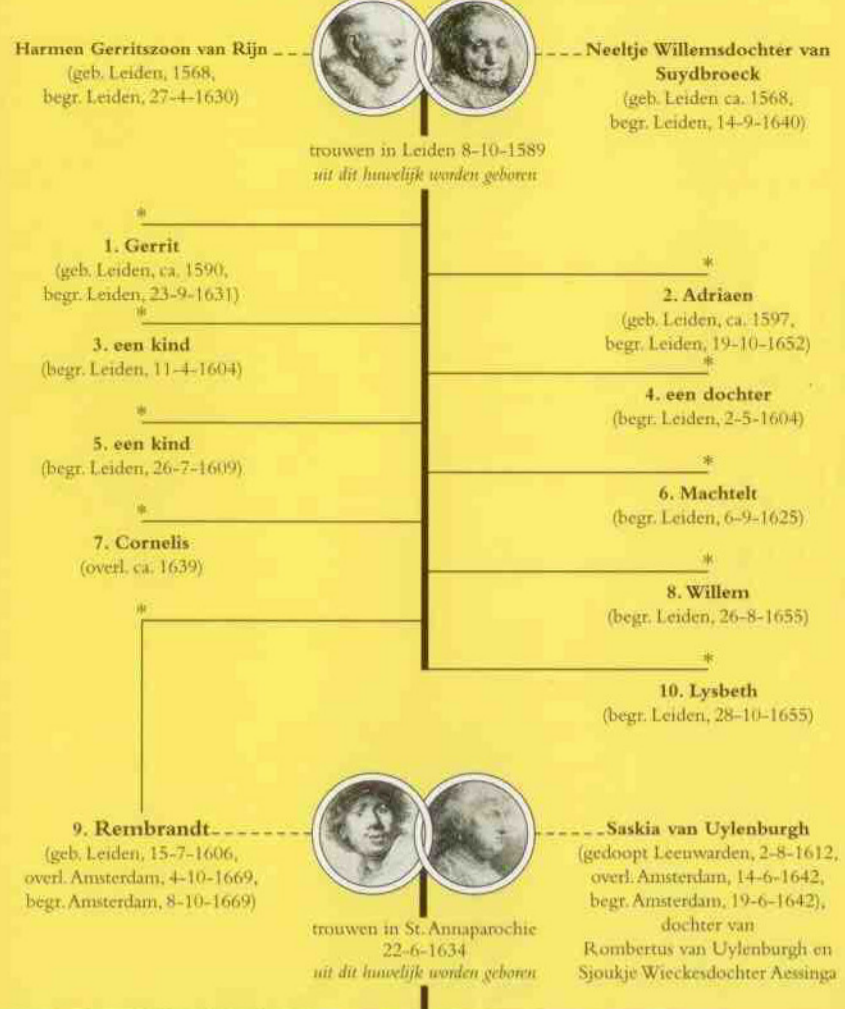
1632
Rembrandt logeert bij Hendrick van Uylenburgh en schildert zijn eerste groepsportret: De anatomieles van dokter Tulp.

1632-1646
Rembrandt maakt een serie schilderijen voor prins Frederik Hendrik.

1634
Rembrandt trouwt op 22 juni met Saskia van Uylenburgh in Sint Annaparochie in Friesland. Saskia is het nichtje van Hendrick van Uylenburgh. Zij trekken voorlopig in Amsterdam bij oom Hendrick in.

1635
Rembrandt en Saskia huren een huis in de Nieuwe Doelenstraat in Amsterdam. Hun eerste zoon, Rombartus, sterft al na twee maanden.

1637
Rembrandt en Saskia verhuizen naar het huis de Suyckerbockerij aan de Binnen-Amstel in Amsterdam.

1638
Geboorte van een dochter, Cornelijs, die nog geen maand blijft leven.

1639
Rembrandt koopt voor f 13.000 een huis aan de Amsterdamse Sint Anthonisbreestraat (nu Museum Het Rembrandthuis). Hij mag het bedrag in delen afbetalen. Hij krijgt de opdracht voor De Nachtwacht.

1640
Een tweede dochter, ook Cornelijs genoemd, blijft maar een paar weken in leven.

1641
In september wordt een zoon, Titus, geboren.

1642
Saskia is ziek en sterft op 14 juni, 29 jaar oud. Ze wordt in de Oude Kerk begraven. Geertje Dirckx komt in huis als verzorgster van Titus. De Nachtwacht is klaar.

1647
Frederik Hendrik sterft en wordt opgevolgd door prins Willem II. Hendrickje Stoffels komt als dienstertje bij Rembrandt in huis.

1648
Vrede met Spanje. In Amsterdam wordt een nieuw stadhuis op de Dam gebouwd.

1650
Prins Willem II sterft en wordt voorlopig niet opgevolgd. Rembrandt laat Geertje opnemen in een inrichting in Gouda.

1652-1654
De Eerste Engelse Oorlog. Er breken gevechten uit op zee tussen Nederlandse en Engelse oorlogsschepen.

1653
De pest heerst in Amsterdam. Rembrandt maakt grote schulden om zijn huis af te kunnen betalen.

1654
Een dochter van Rembrandt en Hendrickje wordt geboren. Zij wordt Cornelia genoemd.

1655
De bouw van het nieuwe stadhuis van Amsterdam is klaar.

1656
Rembrandt kan zijn schulden niet meer betalen. Er wordt een lijst van zijn kostbare spullen gemaakt.

1656-1658
Verkopingen van Rembrandts huis en bezittingen.

1660
Rembrandt, Hendrickje, Titus en Cornelia wonen in een gehuurd huis aan de Amsterdamse Rozengracht, waar Hendrickje en Titus een kunsthandel opzetten.

1661
Rembrandt maakt een groot schilderij voor het nieuwe Amsterdamse stadhuis: De samenzwering van Julius Civilis. De burgemeesters zijn er niet tevreden over.

1662
Rembrandt schildert De Staalmeesters.

1663
De pest heerst weer in Amsterdam. Hendrickje sterft en wordt begraven in de Westerkerk.

1665
Rembrandt maakt zijn laatste ets, een portret van dokter Jan Antonides van der Linden.

1665-1667
Tweede Engelse Oorlog.

1666
Rembrandt schildert Het joodse bruidje.

1668
Op 28 februari trouwt Titus met Magdalena van Loo. Maar hij sterft een paar maanden daarna en wordt in de Westerkerk begraven.

1669
Magdalena van Loo krijgt een dochtertje, Titia. Rembrandt schildert nog twee zelfportretten. Hij sterft op 4 oktober en wordt in de Westerkerk begraven.